

יחסי ישראל-טורקיה

אתגרים

מאז שהתמנה רג'פ טאיפ ארדואן לראש ממשלת טורקיה (2003) ובהמשך לנשיא (2014) החלו היחסים עם ישראל להידרדר בעקביות.⁴¹ ארדואן אימץ קו אנטי-ישראלי חריף והרבה לגנות את התנהלותה של ישראל במבצעים צבאיים בעזה וביו"ש. המומנטום של "הסכמי אברהם" והכוח שזכתה לו ישראל מתוקפם דחפו את טורקיה לאמץ מדיניות פייסנית יותר כלפיה, במקביל לשינוי יחסה גם למדינות המפרץ ולמצרים. כך החל תהליך של חידוש הדיאלוג בין ירושלים לאנקרה.

ארדואן שואף להשיב לטורקיה את תפארתה ההיסטורית מהתקופה העות'מנית ולבנות אותה כמעצמת-על אזורית על בסיס סולידריות אסלאמית, תוך השקעה רבה בבניית תעשייה ביטחונית ענפה וביסוס נוכחותה והשפעתה בסוריה לאחר נפילת משטר אסד. במסגרת זאת, ארדואן מוביל מדיניות אסלאמיסטית כוחנית, פועל לשחיקת המורשת החילונית בארצו, ומהדק את הקשרים עם מדינות הציר האיראני. במקביל, טורקיה מצננת את יחסיה עם ארה"ב, אירופה ונאט"ו. מתחים אלה החריפו כאשר ב-2019 החלה טורקיה לרכוש מערכות 400S מרוסיה, בניגוד למדיניות החימוש הנהוגה בנאט"ו. הרכישה הכעיסה מאוד את וושינגטון וזו הענישה את טורקיה בכך שמנעה את מכירתם המתוכננת של מטוסי 35-F לאנקרה, ואף הטילה סנקציות נוספות על סוכנויות הרכש הטורקיות.

מאז ה-7 באוקטובר טורקיה הולכת ומקשיחה את עמדותיה כלפי ישראל באופן החורג מדפוסיה ההתנהגות שאפיינו את הממשל הטורקי בתקופות מתיחות מול ישראל בעבר. למשל, ההחלטה הטורקית על ניתוק יחסי המסחר עם ישראל כאקט של סולידריות עם חמאס, ומתוך רצון לבנות

41 להרחבה, ראו: נועה לזימי, יחסי ישראל-טורקיה: אתגרים מרכזיים, מכון משגב, 26 במאי, 2024.

את מעמדה במרחב, משקפת מעבר מדאיג מרטוריקה עוינת לפגיעה ממשית בקשרים הכלכליים בין המדינות.

טורקיה משמשת מוקד מרכזי לפעילות החמאס בחו"ל (כך למשל פיגוע ההתאבדות שנכשל בדרום תל אביב באוגוסט 2024 אורגן באיסטנבול), ומסייעת לקידום מטרות הארגון בשורה של היבטים: הכלכלי, הצבאי, המדיני והאידיאולוגי. למרות מאורעות ה-7 באוקטובר, טורקיה המשיכה בהידוק הקשרים עם הנהגת הארגון ורואה בו מועמד לגיטימי להנהגת האוכלוסייה הפלסטינית. בצל ההודעה על הקפאת התיווך הקטרי, רבו הדיווחים על אודות מעבר של בכירי הארגון לטורקיה. באמצעים אלו ואחרים, כמו ניסיונותיה לשמש כמתווכת בעסקת שחרור חטופים, טורקיה מבקשת להשיג השפעה בזירה הפלסטינית. אנקרה אף מנסה לעצב את "היום שאחרי" בעזה, וקראה לגבש הסדר ביטחוני שבו יוצבו כוחותיה בעזה וביו"ש בתום המלחמה. לפי שעה התוכנית סוכלה.

אנקרה היא תורמת מרכזית לרצועת עזה; על פי הצהרתו של נשיא טורקיה מתחילת אפריל, טורקיה הספיקה להעביר לרצועה מזון, ציוד רפואי, מוצרי היגיינה, אוהלים, אמבולנסים, גנרטורים ועוד במשקל כולל של כ-45,000 טון. לאחרונה נערכים בטורקיה מהלכים לארגון משט סיוע הומניטרי לחופי עזה בהובלת "קואליציית משט החירות", קואליציה בהובלת IHH - שארגן את משט המרמה.

למרות היותה של טורקיה שותפת סחר מרכזית של ישראל, ואף שבעבר לא נפגעו יחסים אלה גם סביב משברים מדיניים, במלחמה זו החליטה אנקרה להגביל את הייצוא לישראל של עשרות מוצרים, בעיקר בתחום הבנייה. בהמשך הקפידה אנקרה את כל הסחר עם ישראל, למעט אישורים פרטניים שהעניקה ליצואנים טורקים. לחרם כזה עשויה להיות השלכות חמורות על ענף הבנייה בישראל, שבו יש תלות בטורקים.

טורקיה מקיימת נוכחות גוברת והולכת במזרח ירושלים. כמו כן, אנקרה פועלת לחדור הן למסד הדתי והן למערכת הפוליטית האסלאמית בעיר. אנקרה מעבירה מיליוני דולרים מדי שנה לעמותות אסלאמיות בעיר. אחת הבולטות שבהן היא Tika, שמובילה קו מוסלמי קיצוני, ובאמצעים אלה אנקרה מקווה לקרב את הציבור המוסלמי בעיר לעמדותיה. בנוסף, במסווה של פעילות תיירותית ודתית, טורקיה חותרת לקבל אחיזה במסגדים בהר הבית ובאתרים קדושים נוספים, ויש לה חלק פעיל בהתססה ובהתגרות כלפי מבקרים לא-מוסלמים.

טורקיה היא אחד השווקים הגדולים ביותר באזור לצריכת גז, ובדומה למצרים, ישראל וקפריסין, מעוניינת להפוך למרכז אנרגטי. על רקע ההידרדרות ביחסים בשנים האחרונות, ולמורת רוחה של אנקרה, ישראל החלה לכוון מסגרת חדשה לשיתוף פעולה עם שכנותיה קפריסין ויוון. הפרויקט "תקוע" בינתיים בשל ההתערבות הצבאית של הטורקים בלוב בינואר 2020 ומזכר שחתמה עם ראש הממשלה שם, שבאמצעותו חסמה את החלק המזרחי של הים התיכון. זהו ניסיון של ארדואן למנוע מישראל ושותפותיה להעביר צינור גז תת-ימי לאירופה מבלי שהוא מתיר זאת.

מאז הפלת אסד, מהלך שהצליח בין היתר הודות לתמיכתה הנרחבת של אנקרה במורדים, טורקיה עושה כל שביכולתה לבסס חלופה שלטונית פרו-טורקית שתעלה בקנה אחד עם שאיפותיו הנאו-עות'מניות של ארדואן להפוך את סוריה למעוז סוני אסלאמיסטי תחת חסותה. אנקרה אינה מבזבזת זמן, ובניסיון להרחיב את השפעתה כבר הצהירה על מחויבותה לסייע לסוריה בבניית "מבנה חדש" וכן על כוונותיה לחזק את קשרי המסחר, הביטחון והאנרגיה עם דמשק. היא אף הציעה לאמן את כוחות הצבא שיתגבשו תחת השלטון החדש בראשות אל-ג'ולאני. לאחרונה

הגדילה לעשות ואיימה בפלישה צבאית בצעד שנראה שנועד לאותת לאמריקאים למשוך את התמיכה שלהם מה-YPG - מיליציה כורדית-סורית המזוהה עם "מפלגת הפועלים של כורדיסטן" (PKK), שמוגדרת כארגון טרור על ידי טורקיה, ארה"ב והאיחוד האירופי.

התרחבות ההשפעה הטורקית בסוריה עלולה להעמיד אותה בעמדה לעומתית יותר אל מול ישראל, בייחוד ככל שסיומה של מלחמת "חרבות ברזל" אינו נראה באופק. התרחיש שבו ארדואן ישתמש במשטר אוהד בסוריה כדי לקדם גורמים עוינים ואמצעי לחימה לגבול ישראל, ואולי אף יפעל לממש ניסיונות פלישה לישראל באמצעות שליחים, מחייב התייחסות.

לסיכום, מהלכיה של טורקיה באזור ומול הקהילייה הבינלאומית כולה תורמים לערעור היציבות במזרח התיכון, וממקמים אותה כשחקן שספק אם ישראל יכולה להרשות לעצמה לטפח מולו קשרים של בעלת ברית אסטרטגית. יתרה מכך, מהלכיה והתקרבותה לציר הקיצוני מעמידים אותה בעמדה שעלולה לסכן באופן משמעותי את ביטחונה הלאומי של ישראל.

המלצות

ישראל אינה יכולה להבליג עוד על התמיכה הישירה של טורקיה בחמאס. בפרט הדברים נכונים בנוגע לחלקה המרכזי בבניית האימפריה הכלכלית של ארגון חמאס שאפשרה את הוצאתה לפועל של מתקפת הטרור הברברית ב-7 באוקטובר.⁴² נכון תעשה ישראל אם תבהיר לטורקיה כי על המשך הענקת החסות לארגוני טרור, ובפרט לחמאס, לא תעבור עוד לסדר היום. מומלץ לישראל לקדם את הנושא מול בעלת בריתה הקרובה, ארה"ב, כדי שזו תפעיל את מנופי הלחץ שברשותה לרסן את ההתנהלות המסוכנת של טורקיה.

ראוי שישראל תפעל לגדוע את ניסיונותיה של אנקרה להרחיב את השפעתה בזירה הפלסטינית על חשבון אינטרסים ישראליים

ישראל צריכה ללחוץ על ארה"ב לדרוש מטורקיה לסגור את משרדי חמאס על אדמתה, לבטל את האזרחות והדרכונים שהוענקו לראשי חמאס ומקורביהם, ולדרוש את יציאתם של כל פעילי חמאס משטחה לאלתר. כמו כן, עליה לדרוש מאנקרה לנקוט צעדים משפטיים נגד ישויות הפועלות בשטחה ומעורבות במימון הארגונים המוכרזים כארגוני טרור על ידי ארה"ב, כשם שתבעה זאת ממנה בעבר בנוגע לאיראן ולרוסיה.

ראוי שישראל תפעל לגדוע את ניסיונותיה של אנקרה להרחיב את השפעתה בזירה הפלסטינית על חשבון אינטרסים ישראליים חיוניים. עליה לבלום את מאמצייה של טורקיה להתבסס כגורם מתווך בעסקת חטופים, ולא לאפשר מעורבות טורקית ב"יום שאחרי".

אחרי התערבותה של טורקיה בתביעה ב-ICJ, כדאי לישראל לשקול קידום תביעה נגד טורקיה דרך מדינה שלישית בשל פשעי המלחמה שביצעה אנקרה במהלך כיבושיה בצפון קפריסין ובסוריה והטיהור האתני מקפריסאים-יוונים ומכורדים באזורים אלו.

התלונה שהגיש שר הכלכלה ניר ברקת נגד טורקיה בארגון OECD, בטענה שהפרה הסכמים בינלאומיים אחרי ניתוק יחסי המסחר, היא צעד בכיוון הנכון. יש להמשיך את הלחצים על

42 להרחבה, ראו: נועה לזימי, יחסי ישראל-טורקיה: המלצות מדיניות, מכון משגב, 13 ביוני, 2024.

אנקרה בפורומים כלכליים בינלאומיים. כדאי גם לקדם את הנושא מול ארה"ב, כדי שזו תגבה מחיר כלכלי ופוליטי מחברות טורקיות המחרימות את ישראל. לרשות וושינגטון עומד כלי חקיקתי חשוב בהקשר זה, Export Administration Act, האוסר על חברות אמריקניות להשתתף בחרם כלכלי או לציית לו לאחר שהוטל על ידי מדינה שלישית נגד מדינות ידידותיות לארה"ב, ובכללן ישראל.

יש להפחית את התלות בייבוא הטורקי, בייחוד בענף הבנייה, ולפעול למציאת חלופות. כך למשל, ניתן לבחון אפשרות של 100 אחוז מכס על סחורות מטורקיה, בשימת לב לתועלת של צעד כזה אל מול הנזק לשכבות חלשות בישראל. ניתן לשקול צעדים חמורים פחות, למשל סימון סחורות ממדינות עוינות ובכללן טורקיה, על מנת לאפשר לצרכן הישראלי לבחור אם ברצונו להחרים את הסחורה הטורקית בשל כך.

על ישראל לפעול בנחרצות לנטרול ההשפעה הטורקית במזרח ירושלים ובהר הבית. צעדים חשובים שגובשו בעבר ויושמו רק באופן חלקי. מומלץ לקובעי המדיניות להתנות כל פעילות במימון טורקי במזרח ירושלים בהפסקת פעילות חמאס בשטחה. כמו כן, יש לנקוט יד קשה כלפי ארגונים חתרניים הפוגעים בריבונות הישראלית בבירה, דוגמת "מורשתנו" ו"TIKA", ולסגור אותם לאלתר. החלטת עיריית ירושלים להפסיק לאשר הנחה בארנונה לארגון הטורקי "יבוס", שמאחוריו עומדים גופים אנטי-ישראליים, היא צעד בכיוון הנכון.

מוטב לישראל להעמיק את שיתוף הפעולה עם יוון וקפריסין, וכך לבצר ברית אסטרטגית משולשת שתסייע במימוש האינטרס המשותף של ייצוא גז מהאזור. ברית זו גם תהווה גוש אזורי לבלימת מהלכי העוינים של טורקיה. יחד עם יוון וקפריסין עליה לפעול נגד התנהלות הכוחנית של אנקרה במזרח הים התיכון, ובפרט מול מאמצי הכשיל את פרויקט EastMed ופרובוקציות נוספות. טוב תעשה הברית המשולשת אם תמשיך לדרוש מהאיחוד האירופי לגנות את טורקיה על הפרותיה את אמנת חוק הים. כמו כן, על ישראל לגייס את ארה"ב כגורם מסייע לשותפות האזורית, ועל מנת שתפציר בטורקיה לחדול מהתגרונותיה.

באשר לזירה הסורית, נדמה כי בשלב זה עוד מוקדם לקבוע את אופיו של המשטר החדש המתגבש בדמשק, את מידת הישענותו על אנקרה, וכן את עמדתו כלפי ישראל. נכון עשתה ישראל שהזדרזה להיערך על ידי הצבת טנקים וכוחות חי"ר ישראליים שחצו את גדר הגבול. עליה להמשיך לנצל את המומנטום לתקיפת מטרות שונות בסוריה על מנת לגרוע מיכולות איראן וחזבאללה. כמו כן, חשוב שישראל תתעקש על נוכחות ואף הרחבה של פריסת הכוחות האמריקאיים במשולש הגבולות סוריה-עיראק-ירדן. כך תוכל למנוע את התבססותם של אסלאמיסטים פרו-טורקיים וכוחות עוינים אחרים בירדן השכנה, שכבר כיום מאוימת על ידי איראן החותרת להפלת המשטר ותקיפת ישראל מהגדה המזרחית.

באשר לכורדים, נכון יהיה לבחון תמיכה חשאית ומתואמת עם האמריקאים באופן שלא ינתן לתמיכה זו פומבי. נכון גם יהיה מבחינת ישראל לשכנע את הממשל האמריקאי להמשיך ולקיים נוכחות צבאית במרחב, ובחסות נוכחות זו לבחון אפשרויות לסיוע חשאי. זאת בשל התועלת הגלומה בביסוס נוכחות כורדית חזקה, כשחקן הבולם את התפשטות אסלאמיזם סוני קיצוני במרחב העוין את ישראל. שונה הדבר ביחס למיעוטים אחרים בסוריה כמו הנוצרים, ובעיקר הדרוזים, שבשונה מהכורדים סמוכים גאוגרפית הרבה יותר לגבול עם ישראל. תמיכה בהם הינה אינטרס ישראלי - מבלי שהדבר ייעשה כ"אצבע בעין" של ארדואן, תוך סכנה בהסלמת המצב לרעת ישראל.